

Milena Jesenská a ti druzí. Angažovaný odpor proti antisemitismu za druhé republiky*

JIŘÍ HOLÝ

1.

18. listopadu 1938 uveřejnil Viktor Fischl v sionistickém týdeníku *Židovské zprávy* článek s názvem „U vzdělaných lidí“. Připomíná v něm Julienu Bendu, autora proslulé *Zrady vzdělanců*, jež pranýřuje intelektuály, kteří se dali do služeb nacionalismu, fašismu a rasismu a rezignovali na základní humanitní a mravní hodnoty. Jak píše Fischl, Benda, francouzský filozof a spisovatel s židovskými předky, nyní svůj koncept „zrady vzdělanců“ rozšiřuje i na celé národy a jejich kulturní elity. O Československu, jež se stalo obětí mnichovské zrady, zatím nemluví. Ale podle Fischla se zdá, že i českoslovenští vzdělanci mohou patřit k oněm zrádcům. Český antisemitismus nebyl nikdy lidový, ale spíše ekonomický, šířily jej většinou zámožné vrstvy. I nyní se objevila protižidovská provolání podepsaná lékaři, advokáty, notáři a průmyslníky. K nim však přistupuje i venkovská inteligence v agrárním časopise *Brázda*, jejíž provolání Fischl cituje:

K věčnému řešení židovské otázky je třeba ihned provést statistiku Židů podle povolání a doby příchodu. Ve druhé republice mohou zůstat jen Židé před válkou u nás usedlí. Ostatním se umožní odjezd z republiky. Postavení Židů bude upraveno zákonem, jímž bude zejména upravena jejich úměrná účast v jednotlivých povoláních. Jejich základní lidská práva nebudou omezována, budou

* Studie vznikla v rámci výzkumného projektu FF UK Prvok 13 „Kultury jako metafory světa“.

však vyloučení z účasti v nežidovské žurnalistice a v činnosti politické. Časopisecká, umělecká a vědecká jejich činnost nesmí narušovat mravní a myšlenkovou čistotu národa.¹

Fischl se ironicky táže, jak kupříkladu František Langer nebo Otokar Fischer narušovali čistotu národa. Nejvíc ho však zarazí to, že se proti takovým urážlivým prohlášením nepostaví sami čeští intelektuálové.

Co chceme kritizovat a se nás bolestně dotýká, je skutečnost, že do dnešního dne neměl ani jediný z českých vzdělanců, ani ti, které jsme pokládali za nejpokrokovější, odvahu vystoupit jasným a mužným slovem proti záplavě útoků, jimž jsme od týdnů vydáváni.²

Sledujeme-li podrobně kulturní a publicistickou scénu necelého půl roku druhé republiky, můžeme konstatovat, že hlasy proti antisemitským útokům se ozvaly. Již v příštím čísle *Židovských zpráv* je s povděkem kvitováno vystoupení Karla Horkého, „protihradního“ pravicového a nacionalistického žurnalisty, který v druhé části článku „Do čeho nepůjdeme“ (17. 11. 1938) odmítá podobné pomlouvačné útoky (konkrétně hájil Karla Čapka a Huga Haase, který byl napadán jako Žid). S programovým prohlášením *Brázdy*, citované Fischlem, zevrubně na pět pokračování polemizoval historik a publicista Jan Slavík v časopise *Sobota*.³ Sám Karel Čapek se ozval také

¹ „Jak budovat druhou republiku“, *Brázda* 10, č. 44, 9. 11. 1938. Program přetištěn ve vzpomínkové knize Františka Kutnara *Generace Brázdy*, s. 144–166.

² Fischl, „U vzdělaných lidí“, s. 1.

³ Slavíkova poznámka, že autoři programu „neunikli protižidovské vlně“ (v *Sobotě* 19. 11. 1938), vyvolala ještě po mnoha letech polemickou reakci ve vzpomínkách historika Františka Kutnara z okruhu *Brázdy* (Kutnar, *Generace Brázdy*, s. 167). Podle něho nešlo o boj proti domácím Židům, ale o židovské emigranty. Kutnarovo tvrzení ovšem odporuje citovaným větám programu.

už v listopadu 1938. Fischl ironizoval požadavek „čistoty národa“ a rovněž Čapek připomněl neobyčejnou frekvenci pojmů „obroda“, „očista“ a „čistka“ v dobovém tisku.

Najdete ta slova ve většině novin. Národ se musí obrodit. Náš život potřebuje mravní obrody. Musí se provést očista našeho veřejného života, očista té nebo oné instituce, očista toho nebo onoho úřadu. Nebo dokonce se má tuhle nebo tamhle provádět čistka, kteréžto sovětské slovíčko kupodivu lehce vyklouzne z krku zrovna těm lidem, kterým pomalu i slovo svoboda, demokracie nebo humanita čpí povážlivým bolševictvím. [...]

Člověk by si z toho málem odnesl dojem, že předtím, než na nás dopadla ta přetěžká rána, nebylo u nás nic než kal a špína, že v těch dvaceti letech naší šťastnější minulosti se nedělo nic než ostuda a packářství. – Tedy s tímhle pomalu. Náš národ snad nepotřebuje a nebude takhle poplívávat sebe sama, své dosavadní dílo, všecko, co dělal, več věřil a na čem byl účasten téměř do věčejška.⁴

Přímo proti antisemitismu se ozývaly osobnosti různého ideového a politického přesvědčení, liberálové, evangelíci, socialisté a komunisté. „Byl-li židovský občan vždy věrným občanem našeho národa, zůstává pro nás Čechem,“ píše v prosinci 1938 *Právo lidu*.⁵ Kromě tohoto sociálnědemokratického deníku, který byl později jako orgán Národní strany práce přejmenován na *Národní práci*, odmítal antisemitskou kampaň i legionářský deník *Národní osvobození* (do zastavení v lednu 1939). Zde 9. 12. 1938 značka Č.K. napsala:

Nikomu u nás antisemitismus nejde vlastně z hloubi duše. I ti, kdož křičí nejvíce, znají každý tolik slušných židů a při tom dobrých Čechů, že není ani možnost, aby svůj antisemitismus mysleli doopravdy. Celé kraje jsou vděčny mnohým našim židovským podnikatelům za zaměstnání. Zvlášť třeba si vážit těch

⁴ Čapek, *Od člověka k člověku* III, s. 532.

⁵ Rataj, *O autoritativní národní stát*, s. 200.

podnikatelů, kteří pracují pro export a opatřují tak našemu státu nad zlato cennější devisy.⁶

Tyto argumenty se objevovaly poměrně často a operovala jimi i česko-slovenská vláda. Šlo o to, že růst antisemitismu odrazil jak domácí židovské podnikatele, kteří mířili do emigrace, tak zahraniční kapitál, především britský a americký.

Proti fašizujícímu nástupu krajní pravice a antisemitismu se postavily i další organizace a časopisy, členové Petičního výboru Věrní zůstaneme, levicově sociálnědemokratická Dělnická akademie (časopis *Dělnická osvěta*), revue *Nová svoboda* (v obou publikovali i komunisté), Národní hnutí pracující mládeže, časopis *Sobota* (kolem něhož se sdružila demokratická menšina bývalých národních socialistů), masarykovská *Naše doba*, legionářský *Čin* (zastaven v únoru 1939) i brněnský levicový časopis *Index*, do něhož stejně jako do *Činu* po zákazu komunistické tisku nadále přispívali i někteří komunisté (např. Bedřich Václavek). Redakce *Indexu* v úvodníku odmítla „krátkozrakou, a proto špatnou směrnicí ustrašenců“ a plédovala za „demokratické soustředění nejkvalitnějších, tj. pokrokových sil národa a státu“: „Nemůžeme neodmítnout kompetenci těch, kdož chtějí revidovat ideovou orientaci národa a nahrazují ji orientací dodavatelskou. Nevyjeme s vlky, vedli bychom si špatně.“⁷ Poslední věta je možná narážka na pragmatický výrok politika Jana Stránského, uveřejněný pod pseudonymem Petr Bílý v *Lidových novinách*: „Nemůžeme-li zpívat s anděly, budeme výtí s vlky.“⁸ V témže čísle *Indexu* Oldřich Blažek pobouřeně odmítl stanovisko lékařské komory, která se „brání“ velkému počtu židovských lékařů a chce jejich počet omezit:

⁶ Bednařík, „Antisemitismus v českém tisku“, s. 42.

⁷ B. a., [nepodepsaný úvodník], s. 1.

⁸ Rataj, *O autoritativní národní stát*, s. 182.

Nesvědčilo by o národní velikosti – velikosti mravní i myšlenkové – kdybychom z tzv. otázky židovské činili náhradu za řešení problémů opravdu základních. Kdo u nás už nic nedovedl vymyslet, přijal antisemitismus jako jediný zpravidla recept nápravy.⁹

Tento postřeh postihl jeden důležitý aspekt útoků proti Židům. Vedle konkurenčního boje a ekonomických zájmů (lékaři, právníci, filmový průmysl) šlo také o psychickou reakci na depresi způsobenou kapitulací. Jak napsal Karel Čapek britskému dramatikovi Hermonu Ouldovi, nebyl ztracen jen velký kus země, ale i „velký kus svobody, demokracie a mnoha jiných mravních hodnot“.¹⁰ Velká část národa věřila v ideály první republiky, ale tato víra byla zradou spojenců a přijetím mnichovského diktátu zklamána. Přirozenou reakcí na vypjaté emoce, vlnu obětavého nadšení a následné ponížení bylo hledání viníků, přenesení odpovědnosti na někoho, kdo mohl být obviněn ze selhání. Komunisté interpretovali Mnichov jako „zradu buržoazie“, jenže komunistický tisk byl brzy zakázán. Na Němce a nacisty se veřejně útočit nesmělo, druhá republika byla na hitlerovském Německu zcela závislá. Ani západní spojenci nebyli vhodným terčem, protože Česko-Slovensko potřebovalo jejich ekonomickou pomoc, a jak se domnívalo, i politickou záštitu. Zbývali ti, kdo se ocitli v defenzivě nebo se nemohli bránit, prezident Beneš a Hrad, Karel Čapek, Masarykova politická linie a také Židé. Byla to většina československých občanů s židovskými kořeny, ať už to byli asimilanti (Čechožidé) nebo sionisté, kdo Masarykovy a Čapkovy ideály sdíleli a kdo se nyní stávali terčem útoků.

13. října 1938 se v pražském Národním divadle konala obnovená premiéra *Prodané nevěsty*. Vedení divadla se rozhodlo, že režiséra Hanuše Theina, který měl židovské předky, nebude uvádět na plakátech. Agrární *Večer* přesto na představení reagoval antisemitským výpadem: „muž cizí krve“ nesmí režirovat

⁹ Blažek, „Poznámky na okraj dní“, s. 77.

¹⁰ Čapek, *Korespondence II*, s. 11.

národní operu. Naproti tomu *Národní osvobození* a *Právo lidu* se Theina zastaly.¹¹ A. M. Píša v článku nazvaném „Kulturní periferie“ napsal:

Umělec, jenž už režíroval i to představení Smetanovy hry, které sklízelo úspěch doma (také na stránkách Venkova!) i v cizině, muž, jehož otec byl znám jako národní pracovník, je nyní předmětem odporu i odboje jen proto, že se narodil židem. [...] Nezbytně se nám nad tím vnucuje otázka: má národ, jenž byl nespravedlivě tištěn, sám sebe ponížovat tím, že dychtivě bude napodobit nectnosti svých utiskovatelů, že se sám dobrovolně bude glajchšaltovat.¹²

Název Píšova článku „Kulturní periferie“ je příznačný pro hodnotový posun. Píšou pranýřované názory a jejich hlasatelé, kteří byli během třicátých let a ještě těsně po Mnichovu vnímáni jako „periferní“, se během krátké doby druhé republiky posouvali do popředí zájmu. Rozložení sil přitom nebylo jednoznačné. Politický režim druhé republiky, hlavně v její první polovině (do konce listopadu vykonávala moc druhá vláda generála Surového), nebyl totalitním popřením demokratické první republiky. Historici Gebhart a Kuklík jej příhodně pojmenovali jako „svár kontinuálních prvků liberálně demokratického systému s autoritářskou demokracií, jež získávala podobu nastupující totality na „český způsob““.¹³ Viditelný přerыв nastal po cestě ministra zahraničí Chvalkovského do Berlína v lednu 1939. Zde obdržel od Ribbentropa seznam deseti ultimativních požadavků, které měla česko-slovenská vláda splnit. Mezi ně patřily přísné sankce proti Židům a zavedení norimberských zákonů. Od té doby měla Beranova vláda mnohem menší manévrovací prostor, víceméně jenom ustupovala. Dalším faktorem byla rozdílná situace v českých zemích a na Slovensku, jehož

¹¹ Bednařík, „Antisemitismus v českém tisku, s. 33–34.

¹² Tamtéž.

¹³ Gebhart – Kuklík, *Druhá republika*, s. 180.

vládnoucí orgány v Bratislavě převzaly začátkem října 1938 rozsáhlé pravomoci, prakticky autonomii. Jestliže v českých zemích byla zastavena činnost KSČ a fašistické Vlajky, na Slovensku po zastavení činnosti a zákazu komunistické strany následoval zákaz sociální demokracie. V českých zemích vznikl systém dvou stran (Strana národní jednoty a Strana práce), zatímco na Slovensku systém jedné strany (Hlinkova slovenská lidová strana). Perzekuce židovských občanů na Slovensku byla v době druhé republiky ostřejší.

O Beranově vládě napsal Václav Černý:

Byla to vláda nešťastníků, vláda pohromy a hanby, ale nikoliv zaprodanců. Kdo ji viní z národní a státní zrady, mstí se ze stranických důvodů na žalostné památce bědných lidí a lže. [...] O stranicko-politickém profilu této neblahé vlády druhé republiky lze říci jen velikou samozřejmost: byla to vláda pravice, vědomě agrárně-buržoazní. Méně zřejmé než její vědomí třídní bylo její *národní svědomí*: tomu lze stěžít co vytýkat.¹⁴

Hitlerovské Německo nutilo okleštěné Česko-Slovensko, které bylo *de facto* jeho vazalem, aby zavedlo protižidovské zákony. Je pravda, že některá vládní opatření vedla k perzekucím Židů a že mnozí němečtí odpůrci nacismu včetně Židů byli vykázáni. Vláda od února 1939 propouštěla židovské státní úředníky, ale ponechala jim jejich platy a část jich zůstala ve službě a byla přeložena. Árijské norimberské zákony vydány nebyly a majetek Židů nebyl konfiskován. Předseda vlády Rudolf Beran v prosinci 1938 v parlamentu deklaroval, že poměr státu k Židům usedlým na českém území, kteří mají kladný vztah k českému národu, nebude nepřátelský. Poslanec Ladislav Rašín, který byl do parlamentu zvolen za pravicové Národní sjednocení, to přivítal:

¹⁴ Černý, *Křik Koruny české*, s. 67, 70.

A proto vítám zejména, že také v židovské otázce nepodlehli pan předseda vlády demagogii ulice a formuloval řešení otázky v tom smyslu, že poměr státu k těm židům, kteří jsou již dlouho usazeni na území republiky a kteří mají pozitivní vztah k potřebám státu a jeho národa, nebude nepřátelský. [...] je nutné, aby včasným opatřením pozitivního rázu byla co nejdříve obnovena právní jistota, pokud se týče židovského podnikání a židů samých.¹⁵

Po tomto projevu se Rašín stal terčem útoků fašistického tisku i bulvárně agrárního *Večera*. Ještě za předchozí vlády Syrového v listopadu 1938 policie prohledala sekretariát výrazně antisemitské organizace Vlajka, zabavila v něm materiály a zatkla šéfredaktora Rysa-Rozsévače. Státní cenzurní komise vydala pokyn, aby texty podněcující nenávisť a násilnosti vůči Židům byly potlačovány. V praxi se tak dělo omezeně, cenzurovány byly zejména nejotevřenější antisemitské projevy.¹⁶ Důvodem byl jednak stále sílící tlak Hitlera a nacistického Německa, jednak skutečnost, že se tyto texty objevovaly i v tisku bývalé agrární strany, nyní dominující síly politického života. Nicméně tvrzení, že druhá republika začala budovat kolem českých Židů právní ghetto a že Židé byli prakticky vyloučeni z národa,¹⁷ se jeví jako logické, jen pokud předpokládáme kauzální kontinuitu mezi druhou republikou a obdobím protektorátu. Za přesnější považujeme názor Jana B. Uhlíře: „Nikdo z reprezentantů druhé republiky nevedl Česko-Slovensko pod německý protektorát. Domnívali se a doufali, že bude možno přežít ve stínu.“¹⁸ Antisemitské útoky iniciovaly od října 1938 některé stavovské organizace (Ústřední jednota česko-slovenských lékařů, Jednota česko-slovenských advokátů) a pravicové a katolické kruhy. Nově založená pravicová Strana národní jednoty (strana

¹⁵ Klíma, 1938: *Měli jsme kapitulovat?*, s. 218.

¹⁶ Pavlíček, „Cenzurní systém, cenzurní zásah a literatura za druhé republiky“, s. 268.

¹⁷ Srov. Rataj, „Krise českého politického myšlení“, s. 67; týž, *O autoritativní národní stát*, s. 104, 107.

¹⁸ Uhlíř, „Druhá republika“, s. 135.

vládní sestávající z bývalých agrárníků, lidovců, většiny národních socialistů a fašistů) Židy mezi své členy nepřijímala. Šokující a nezastřeně rasistické je např. stanovisko komise pro rasové otázky při lékařské sekci této strany:

Židé nejsou národem, nýbrž rasou. Proto Žid zůstává Židem, ať se hlásí k té či oné národnosti. Židé dovedou národnost nabývat podle konjunktury. [...] Míšení Židů s příslušníky našeho národa považujeme za nežádoucí.¹⁹

Protižidovskou aktivitu v oblasti kultury projevovali „integrální katolíci“, ruralisté a nacionalisticko-pravicovní žurnalisté. Mnozí katoličtí intelektuálové, kteří vnímali první republiku jako protikatolickou, považovali Mnichov za zásah Prozřetelnosti. Zdálo se jim, že rozpad státu a z něho vyplývající ekonomická, duchovní a mravní nejistota jsou Božím trestem. Přispěl k tomu i pastýřský list kardinála Kašpara. Patrně z tohoto přesvědčení vyrůstala nenávistná rétorika, s níž nevěcně napadali levicové spisovatele, liberální demokraty a Židy, „falešně vůdce“ předchozího režimu. Básník Jan Zahradníček v *Obnově* v polovině října 1938 uveřejnil pamflet „Pláč koruny svatováclavské“, který vyšel i samostatně jako novoročenka na konci roku 1939.

Můžeš si v hlubokém míru slavit svůj šábes nebo drmolit zednářské formule, protože nárek naší drahé země, koruny svatováclavské, beztak nepronikne do tvých nadnárodních uší. Můžeš si namlouvat, že takto je to vlastně lepší, když teď z naší koruny vylamují jako drahokam za drahokamenem ta krásná a bohatá města.²⁰

¹⁹ Gebhart – Kuklík, *Druhá republika*, s. 216–217.

²⁰ Zahradníček, „Pláč koruny svatováclavské“, s. 195. Z tohoto vydání v samostatné novoročenke vyřadil Zahradníček závěrečnou větu otištěnou v *Obnově*: „Ale dříve, než se začne s touto přestavbou, je třeba vyřešit dvě otázky, které nevyřešeny by potměšile hatily všechno naše úsilí: otázku židovskou a s ní spojený problém zednářských lóží.“